

Радослав Ротковић

ПОЛИТИКА ЉУБИШИНЕ ПОЕТИКЕ

Зашто је Стефан Љубиша, који је толико волио конкретност, прегао да описује Аја-Софију, коју никад није видио? На ово питање се не може одговорити ако се не схвати да он често у „старе ношње“ облачи савременике, да догађаје XIX вијека „пребацује“ у XV вијек.

У вријеме опсаде Бара крајем 1877. чуло се да је руска војска освојила Плевну од Турака. Тиме је Порта почела да плаћа дугове за злочине које је починила према бугарском народу. Ова руска побједа поздрављена је веселом паљбом од Бара до Бојане. Кад је вијест о Плевни саопштена браниоцу Бара Ибрахим-бегу, уз захтјев да се преда, он је одговорио да се свако бори за своју част и да пад Плевне за њега не значи ништа. Руска је војска наставила надирање према Цариграду и 15. јануара 1878. ушла је у Једрене. Турска више није имала снага да заштити пријестоницу, па је у Казанлик упутила емисаре не би ли издејствовали примирје. Руски народ и с њим сви Словени очекивали су улазак војске у Цариград, пише књаз Никола у „Мемоарима“, јер је Цариград „од стране Турака широм стајао отворен“.

Управо у том тренутку Љубиша пише XXXI „Причање Вука Дојчевића“. Он сам је знао нешто о Аја-Софији, знао је да је то била највећа византијска црква у Цариграду, саграђена 537. године, за цара Јустинијана, а претворена у џамију након пада Цариграда у турске руке 1453, па су јој мозаици премалтерисани, а на угловима дограђена четири минарета. Љубиша је очигледно био понесен жељом да се та светиња поново врати хришћанству, а у надирању руске војске и исцрпљености турске видио је могућност за остварење тога. Али како да опише споменик који није никад видио? Он једноставно узима Де Амичисов опис као фотографију према којој ради властиту слику. А то читаоцу и каже у напомени: „описивање по *De Amicis*“. Скерлић тачно биљежи да се управо 1877. у Милану појавио Де Амичисов путопис „*Constantinopoli*“. Али није примјетио да на корицама књиге пише: пето издање! И притом је, да спусти Љубишу, Де Амичисов путопис назвао сјајним. Де Амичис је објавио више

путописа, али ни у једном није показао неке књижевне квалитете. Он пише као равнодушан новинар или архитекта, а у приказу Аја-Софије не постоје људи, већ само зидови и историјски подаци из водича. Осим тога, књига је пуна штампарских грешака. Писац жели да се покаже као зналац језика, али стране ријечи најчешће испадају погрешно. Оно што спашава ове путописе (био је у Мароку, Скадру, Мексику), то је мјестимична духовитост. Тако, на примјер, приказујући Босфор као европско-азијску границу, он каже: „Може се у Европи запалити цигарета, а пепео просути у Азији”. Нешто му је живљи и опис земљака које је затекао у Цариграду. Није за нас без интереса овај одломак: „Какав је то био разговор! Да сам био стенограф, извукао бих одатле сваке вечери по једну љупку књигу.” И Љубиша у предговору „Причања” каже: „Да сам знао стенографију, не само што ћах себи приштедјети неколико труда, него и ова причања била би живља и језгровитија.”

Како је Љубиша описао Аја-Софију? Много боље него Де Амичис, јер он не зна за опис без човјека чији доживљај дјелује на читаоца много јаче него технички опис. Де Амичис улази у Аја-Софију сам, описује је хладно и излази, не остављајући на нас никакав дубљи утисак. Љубиша, међутим, тамо шаље Дојчевића, вођу (водича), калуђера Светогорца и „драгомана”. Дојчевић прича:

„Тек крочисмо преко прага средњијех врата, оплијени нас оно чаровно величанство. Прекрстимо се сва четири, више са страха него ли с побожности, пак уложимо да се Богу молимо, како који знадијаше, тек да прекинемо стравични мук, који владаше у оној пустој самоћи. Калуђер рече скрушено на вас глас:

— Улазим грешном стопом у мишљени рај, у друго небо, у кола херувинска, у највишу дивоту што је земља небесима подигла, гдје је Бог столом сио!

А те се ријечи озиваху по оној непрегледној празнини као у најдубљој планинској пећини. С те стравичне висине и простора, што умрла уста не могу да достојно опишу, облије ме зној с главе до пете, помили уз плећа мравље и напане трепет по свему животу. Обухватим једнијем погледом сву празнину која надомном зјаше као небеска капа . . .”

Ничега од тога нема у Де Амичиса. Зато Љубиша и не помиње Де Амичиса све док не пребе на технички опис. И тако, Де Амичис је видио Аја-Софију, а Љубиша није. Али је, поновићемо, његов опис ипак љепши од Де Амичисова.

Пошто смо већ овај опис довели у везу с присуством руских трупа у близини Босфора, рећи ћемо још нешто. Описујући турски насртај на цркву, Љубиша вели да је баш у тај час владика у њеном великом олтару служио летурђију.

„Кад војска обори врата и провали у цркву, владика побјегне на тријем с калезом у руку и улегне у једна врата, која се за њим затворе самоковнијем зидом. Турци су читав дан мла-

тили у тај зид прљем, ћускијом и топузом, док их умори и свлада труд. Бадава се изредили цариградски ковачи и гого, зид под тешкијем ударцима гвоздена оруђа остаде здрав, и остати ће док год устраје турски бич, док се оцкврњени храм не поврати служби Бога живог. Тад ће изаћи узидани старац, весео и благообразан, прави лик божјег милосрђа, у својој владическој одори с калезом у руци, да настави божју летурђију с оне тачке гдје су му је незнабошци прекинули, и тај ће дан засјати Костадинову граду зора новог доба.”

Ето, због овог ватреног пророчанства, које је тада изгледало остварљиво, он је морао да опише цркву коју никад није видио. Санстефански мир који је Русија закључила, зауставивши се пред отвореним капијама Константинополиса, разочарао је јавно мњење и у Русији и на Балкану. Русија је, међутим, знала да би, савладавши Турску морала да се сукоби с Енглеском. Осим тога, како књаз у „Мемоарима” тачно процјењује, она није ни тражила за Словене на Балкану ништа више него реформе које би им олакшале живот.

*
* *

Основна Љубишина иронична интонација према Млецима као да је преузета од Његошевог војводе Драшка, па су тражене сличности Драшка и Кањоша. Треба, међутим, говорити о Драшку и Љубиши. Јер није само Кањош онако супериоран према Млецима, већ и Вук Дојчевић, и сам писац у свим својим интервенцијама мимо ликова. Али, такав поглед на Млетке има и народ. Већ у „Горском вијенцу” говори се о гостовању путујућих дружина у Котору. Црногорци су растјерали мафионичаре и хиџотизере, и спасиле су их чврсте градске капије. Венеција се могла доживљавати не само преко разговора са морепловцима који су је посјећивали, већ и преко њених истурених кракова у Боки. А за употпуњавање мозаичке слике о томе туђем и по народном мишљењу дегенерисаном свијету материјал су давала готово четири вијека, колико се Венеција задржала у Котору. Народна пјесма је забиљежила да су Латини *старе варалице*. Наше јунаштво супротстављено је њиховом кукавичлуку. Наши витешки обичаји њиховим машкарадама. Наше здраве дјевојке и жене процијеђеним госпођама. Наша етика — њихову неморалу. Па и наш чисти ваздух — смраду влажних млетачких улица. Све је ту у сукобу. Да ли је онда било потребно да Љубиша код тако јасне народне представе о Млецима, преузима ту представу из литературе? Довољно је пратити понашање Његошеве пратње у Италији па да се уоче све разлике између патријархалног менталитета и иживљене госпоштине на низбрдици. Зато се на Љубишин поглед на Млетке мора, прије свега, гледати као на послед народа који кроз његова уста говори.

Приказујући Млетке у складу с народним погледом на њих, Љубиша је показао двије врлине: прво — што је свој приказ написао духовито и живо, и друго — што је такав приказ искористио за борбу против утицаја још увијек живе италијанштине у Далмацији и Боки. Његош се могао задовољити епизодом с Драшком зато што обрађује другу тему и зато што не живи у средини која намеће утицај Млетака, већ је отпоран према том утицају. Љубиша је, напротив, већ од основне школе морао да се суочи с владавином страног језика: а у родном мјесту натписи на радњама били су на италијанском, и службена администрација, и говор отмјене господе — све на италијанском. Пошто је и у себи самом савладао овај баџил, он је предузео широку акцију имунизације становништва од туђинштине, и радио је то у говорима у парламенту, у чланцима, у умјетничкој прози, а преводио је Хорација, Дантеа, Тацита, Салустија, да покаже како се и на нашем језику све то може изразити, као што се у појединим сценама „Скочидјевојке” и „Проклетог кама” такмичио с Манцонијем у приказу неких сцена и стања. Јер италијанашки су тврдили да је народни језик сиров, неизграђен да би могао да замијени италијански у свим областима јавног живота, сем у разговору на пијаци.

Надмоћно-ироничан однос према Млецима имао је стога пуну функцију у јавном животу, и био је, уосталом, одговор на сличан став „процијеђене господе” према нама. Љубиша је испунио свој историјски литерарни задатак не тиме што је понављао оно што наш народ говори о људима који једу жабе и посипају по лицу некакве прашкове, па обабе у тридесетој, већ у томе што је ово казао „без натеге”, „са људском шалом”, кроз конкретне примјере, тако да је могло дјеловати и учвршћивати народ у увјерењу да је, мада материјално сиромашан, надвисио Млетке својим духовним богатством и здрављем. При том се није могао стећи утисак да се сукобљава примитивизам и цивилизација, већ здрави, природни осјећај и декаденција. Управо због тога Љубиша, кроз уста Вука Дојчевића, и хвали Млетке да су цвијет, и напомиње да су саграђене мудрошћу својих а нашим знојем. Можда су у њима, некада, постојали и бољи људи; можда чак и у вријеме Вука Дојчевића, али Вук гледа на Млетке из XIX вијека. Он се користи привилегијом књижевног лика да се користи и пишчевим искуством.

Слика „краљице мора”, какву су људи запамтили крајем XVIII вијека, кад је она била на издисају, проширена је унутра, тако да у Љубишиној прози имамо само једну атмосферу, једну декаденцију, без обзира о ком се времену ради. А управо таква слика била је потребна да се утиша уображено чаврљање домородачког каријеристичког чиновништва које се стидило сиромашног поријекла, имена, обичаја, језика, и „grandezze” досељеног и домаћег племства које је већ и из класних мотива морало да се држи сињорије.

*
* *

Љубиша је из сопственог социјалног статуса и поријекла извукао социјални став. И то је важна карактеристика његове прозе. Биран увијек од сеоских општина (*comuni foresi*), он је стално задржао одбојан став према госпоштини страном и домаћој, нарочито оној која се одродила. Ту је родољубље прискочило у помоћ класном интересу.

И по поријеклу (из Паштровића), и по рођењу (у морнарској кући у Будви), и по бирачима који су га слали у Задар и Беч (сеоске општине), и по начину како је обављао свој књижевни и посланички посао, он је био човјек из народа који је ускочио у културније средине и администрацију, али са жељом да помогне онима који су га инспирисали и на рукама подигли, да за њих тамо горе, и одозго, штогод учини.

У приповијестима и причањима то је, с једне стране, била афирмација народа, његових институција, мудрости и етике, уз шибање мана, а с друге стране иронична слика госпоштине. Од људи из високог друштва (узимамо овај израз историјски) добро су прошле једино црквене и свјетовне старјешине новијег доба (владика Данило, владика Сава, Шћепан Мали, бар у завршној ауторовој оцјени, митрополит Петар I, Његош, књаз Данило и књаз Никола) док су Балшићи и Црнојевићи направили грешке што су допустили да им се преваром отимају територије или су пропустили да их узму, што су пред опасношћу или ради женидбе олако напуштали земљу и одлазили у Италију. Љубиша у подтексту стално жали што су они учинили омашке због којих су приморски крајеви доспјели под Венецију и отуд касније под Аустрију. Замјерке Црнојевићу да „пође за женином памећу у тазбину“, речене су у приповијестима, а у „Причањима Вука Дојчевића“, се не понављају, јер је писац ипак толико опрезан да Дојчевићу, као вјерном слуги, не „стави у уста“ критику господара.

Сви остали великаши, племићи, сликани су иронично, од Бубића до провидура и дужда, док су Турци (Бушатлија, Шувалија, сераскјер) приказани без ироније али с литерарно одмјереном дозом мржње. Ове нијансе дјелују као природне боје, као да је свако добио оно што заслужује, а не да је писац из емотивних разлога неке цртао карикатурално, неке намјерно затамнио. А разлика у приступу условљена је чињеницом да народ Млечиће сматра нижима од себе, способнима само за превару, а Турке јунацима и непријатељима, па је зато Турчин на већој цијени него лацманин. Ова типологија је изразито народска, али и класна. Човјек на Љубишиним страницама није човјек као такав, већ конкретни човјек, одређен по свом положају, стању и улози и просторно и социјално. Он се одмах распознаје, рубрицира: национално (наш или туђин), етички (по-

штен — непоштен), социјално (богат — сиромаш), старосно, вјерски... А опет, то је барем у великом броју случајева, жив човјек, „познати незнацац“ како је то негдје већ речено.

У међуслојевима нађе се неки добри кнез, као Штиљановић, који у вријеме глади, подобно прекрасном Јосифу, бесплатно дијели жито гладноме народу, или зао и бескарактеран као онај на којег се жали Новак у „Проклетом каму“: „Да му је просто, што нас кметиће гули и тимари у господарево име, али му не било просто ни од Бога ни од народа, што присубује и што се Млечићима удвара, да нас боље кују и стежу.“

Посебно треба истаћи мјерење човјека према односу: своја земља — туђа власт и сила „Све јунаштво Краљевића Марка не може му пред свијетом опрати љагу, што је био турска придворица“.* И ту се, као што се види, прави разлика између хришћана и нехришћана. „За крст часни, под којом гођ заставом војевао, чека те дуготрајна слава“. Истина, ово говори кнез а не писац, али њихова сродност је одавно уочена.

Насупрот родољубљу сиромашнога и несрећнога Вукца, видимо готово одреда издајничко племство. Љубав према земљи је такође класно обиљежје оних који за њу пролијевају зној и крв, док материјални интерес, и упис у златну књигу, преовлађује код оних који нијесу осјетили и не могу да поднесу терете мукотрпног живота. Земљи највише дају они који од ње најмање добијају. Вукчева одбрана од напасти и похвала земљи која га је протјерала права је родољубива пјесма. Можда чак и пренаглашено родољубива.

Дакле, из социјалног статуса Љубиша је извео социјални став против господштине којој се налазе слиједеће основне мане: да се дегенерише, гули народ, издаје земљу. Народ, то јест његова сиромашна већина склона је не само добру него и злу, али према приликама и невољи, а не зато што би друштвено-биолошки била за зло предодређена. Писац за мане пука налази и оправдања у историјским околностима а понекад се то чини и у контрастирању с наравима „Културног Запада“. „Виш? — рече ми једно јутро Иванбег, кад чу да је неки, тамо он, скот подметнуо отров богатој баби саможивици, која га је за своје зло посинила (умори је, тек да прије оперуша дебелу кокош!) — Кад ко у нас убије чојека, од невоље, врх себе, у краћи или завади — или што га је појаха јал' обезобразио, — или ко с проклете братске укорбе освети оца ил' стрица ил' рођака: пукну на нас Латини ружећи и грдећи да смо крвопије, људождери и дивљаци (...). Пакости какве се данас у Млещима догађају, не могу нашем народу ни у сан доћи!“ Или: „Присиљени од страха турског бича да живимо у овој планини на кремену пушке, гладни, голи, боси, најљепше врлине душевне што су Србима природне, можемо за

* Ова иста реченица се, можда неком омашком писца или слагача, налази на два мјеста у истој приповијести („Скочићевојка“).

час заборавити али нипошто изгубити. Простота и сиромаштво могу нас наћерати на какво зло, но опет уроћена ћуд јуначког поштења не дава да га испунимо.”

*

* *

Особина Љубишине прозе јесте и хришћански морал али и антирелигиозни хумор. Нико у овој прози није тако безазлено смијешан и немоћан као — свеци. Ову црту хумора налазимо у народној причи. Врчевићев свети Никола је сам крив што се просипа брашно које се за њега меље. Али прво да се осврнемо на морал. Овдје треба имати у виду темељни став писца:

„Споменици добра као споменици зла чине да народ памти прошлост и побућују га да се добријема диви и клања, а зле да презире и проклиње!”

Прилазећи свим људским дјелима као споменицима добра или зла, писац их сасвим јасно и разврстава, не кријући своје наклоности. Али ни ово, само по себи, није ништа ново јер и читаво народно стваралаштво је такво. Из народног извора овај је морал преузела црква и од њега створила догму, да би касније народ поново узео оно што је било његово одвајкада, да то оплемени, усагласи с новим временом и очисти од сваке клерикалне крутости. Зато хришћански морал XIX вијека није црквени морал, јер кроза њ је прошао пламен ренесансе. Осим тога здрави народни дух увијек је сагледавао ствари са више страна и био склонији обијести и шали него строгости. Ако погледамо како у Љубише судови добрих људи рјешавају спорове, примијетићемо да они по правилу налазе хумана рјешења. Њихове су пресуде подударне с оним што бисмо ми учинили. Зато се Љубишин морал може подијелити на патријархални и савремени. Они који су се повели за патријархалношћу тог морала превидјели су сва она одступања која намеће ново доба. Народни и народски етички кодекс није непромјењив, без обзира на то што је стваран вјековима. Његово мијењање тече увијек с отпорима, и неки од тих отпора обраћени су у Љубишиној прози. Као примјер могли бисмо навести став према жени и женидби. Они који су покушали да Љубишине мушке и женске ликове подијеле као позитивне и негативне, сматрајући да је жена у овој прози посматрана као „зла ствар”, били су принуђени да сами наводе супротне примјере, јер су управо неке најљепше особине такође приписане женама. Подробније ће ово моћи да се рашчлани на другом мјесту. А женидбу из свога јата, паштровски племенски закон, жели да наруши Стеван Калуђеровић, и у томе му помаже кнез Стеван Штиљановић. На младићеву жељу да узме кћер Вука Мркоњића из Шестана, тетка каже:

„Немој, синко, једити оца, Бога под Богом, ни дичног ујака, који те љуби као роћена сина, но се жени у своме јату као остала

паштровска момчад. То су нама стари утврдили, пак је прехота и срамота кршити и поколебавати зборске одлуке. Ако се почнемо сватити свијетом, помијешаћемо крв, скршити старинску лозу, унијети кукољ у шеницу, испрекидати жице, које нас вежу са старином.”

А тај ујак, кнез Штиљановић, говори друкчије, и то баш својој сестри:

„То је судба — рече он — којој се човјек не може отети, а обичај није закон. Вријеме је да се једном отресемо старинског саможивства и да уђемо у ширје јато. Да се нијесмо лучили, од свакога поносили и осамили као спуж у својој кори, не би нас туђин притискивао и давио.”

Овога мотива, колико знамо, нема у литератури о Штиљановићу, јер веза између два Стевана, како је објашњава Ефрем Шишатовчанин, своди се на сродништво и заједничко поријекло. Љубиши је био потребан заплет, како би се Стеван Калођурбевић, под утицајем сплетака зле маћехе, нашао на турској страни, па је нашао проблем женидбе из туђег јата као актуелно питање за Паштровиће XIX вијека. Приватни спор добија политичке размјере. На позадини турско-млетачког сукоба одвија се и психолошки и етички рат. Марија Вукова, као сплеткашица, најнегативнији је Љубишин женски лик. Она има олакшавајућу околност само у томе што је њена кћер неугледна, па је њено зло од несреће њезине кћери.

Занимљиво је и то да се у „Скочидјевојци” показује наличје хришћанског свијета, а истовремено слави борба Срба и Хрвата, удружених с Млечићима, против Турака. А послите тога Ружа се баца са стијене, и не гоне је Турци већ домаће силеције. Ово је доказ о сложености људских односа у Љубишиној прози. Пошто је „Скочидјевојка” вјероватно прва написана Љубишина приповијест, она осим трагова литературе и жеље такмичења с том литературом носи и наглашену моралистику, па је на крају пронађено чак девет врста казне за све оно што није добро учињено:

„Једно се посвети борбом за крст и народност; друго се потурчи с пизме, пак се одрече сјајне земне славе а покалућери; треће се стрмоглави да учува поштење и очин завјет; четвртога покоси отров подметнута своје другу; пето у раскајању сума; шесто спржи муња; седмо огуба; осмо удави пучина; девето сломије коњ; који размишљаји опомињу нам Ружине ријечи: *Ако сте и боли и јачи, Бог је врх свију!*”

Међу „Причањима Вука Дојчевића” има једно које као да одудара од осталих — у њему је моралисање наглашеније. Догађај овог причања Дојчевић назива чудом. Сирота Јелка, без оца, јер је умро, и мајке, јер се далеко преудала, чува свиње. Под утицајем сусјетке Анке постане богомољка. Отму је хајдуци и она једнога од њих преваспита и уда се за њега. Али и овдје је унутрашња противурјечност чита: колико год сам склоп при-

чања вукао ка црквеним приказанима, завршни преокрет (разрешење од завјета богородици) представља не само услов за брак Јелке и Лима (хајдука), већ и компромис старог и новог доба. А међу негативним лицима је и један манастирски ђак, који наговара Лима да опљачкају игуманову ћелију, гдје је сачувано старо благо.

Хришћански морал је у Љубишиној прози задовољен, али црква је приказана углавном као недостојна тога морала. Поразну слику цркве налазимо не само у „Проклетом каму“, него и у XXXV „Причању Вука Дојчевића“ („Где је слоге, ту је и напретка“). Онај Жид и Грк, који су у свему сложни и једнаки, а само их вјера дијели, одлуче да Жид отпутује у Цариград и тамо „походи цркве и манастире, заводе и учионе, братства црквена и поједине људе, како би се љепше обавијестио о свему и свачему“. По повратку се покрстио и добио име Богољуб, па је тек доцније испричао своме пријатељу „што је видио у грчком Сиону тер га је тако тронуло, да остави стару вјеру, у којој се је родио и провео више по вијека, а да се прими нове спасоносне. Богољуб изручи врећу: — У цариградскоме свештенству није видио ништа што би изгледало да одговара закону хришћанскоме: злоба, освета, прелуба, продаја светијех ствари, непобожност, лицемјерство, издајство, камата, нечистота бјаху замијениле милост, праштање, чистоћу, побожност, искреност, вјерност, милостињу и кротост. О љубави хришћанској ни трага!“ Закључак који је извео Жид-Богољуб је парадоксалан: „Да нека невидива рука не држи грчку цркву, по њеним вођама она би одавна пропала, а уз њу и вјера. Но кад се таква црква може уздржати упркос толиког кварежа, знак је да је храни и својом чврстом мишком обдржаје нека свемогућа сила, што је Бог, а не умрла натежања неколицине људи чо ека“.

У „Проклетом каму“ калуђери судом траже од Друшка да им „преда материну задужбину“. Дакле, његове даље мисли о цркви и калуђерима усклађене су с његовом тенденцијом да их обезвриједи, али ипак те примједбе дјелују увјерљиво:

„У старо доба калуђери основаше манастире и подигоше храмове прошњом и постом, а данас пуне своју торбу, па кад им прелијева, одлију је братанићима и сестричнама, а пуку проповиједају мјести слова божијега навјете Ђавоље, док га смамише и обезумише да удари у несвијесни вртолац, а уз то манастири пропадају, цркве гину а вјера тоне (...) Нема већ редовника старога кова, посника, трудољубаца и штедника, да саде и граде, сјетника, миротвораца, да тјеше и туле, но их има саможиваца, да пожигу, драже и на свако зло наведају“. Калуђер на ово одговара да цркве и манастири не пропадају кривицом оних који их држе већ оних који им притискају имања, устежу задужбине (као Друшко) и пријече давање милостиње. Мијат, који је доживио нечуване муке па је и осуђен на вјешала, каже исповијед-

нику: „Ја нијесам крив што сам се рађао, и што су ми муке довреле, кад су ме на ригањ растезали, да ми се бубрези одвају. Да ко тебе и те васеленске патријаре стави за очни трен на ону протезавицу и вас мало изгруха, одрицали бисте се и Бога и закона, а и мајчина млијека.”

Дакле, све је демистификовано: црква, васељенски патријарси итд., и из демистификовања не избија зла воља, него савим реални односи, чињенице, психологија. Свака сцена, сваки дијалог, има пуни смисао у контексту. Истргнутим реченицама могло би се доказивати и што друго. Али једно је ипак изван спора: онај критички дух којим писац осматра све, не поштеђује, као што ћемо даље видјети, чак ни свеце.

У Љубишиној прози „презнатни поп” се често истиче као негативна личност. А он је управо спона између лаичког и вјерског. Љубиша, као позитивист, цијени само ону цркву и оне њене службенике који могу да помогну развоју народности. Том задатку не могу да одговоре они који проповиједају супротно и они који су неспособни да изаберу прави пут. Борба против католичког клерикализма помогла је Љубиши да схвати и слабости друге стране. Врлине које су погажене набројане су у оном списку Жида-Богољуба. За наше разматрање важне су и неке нове. „Презнатан поп”, одвојен од средине, не може ни да је разумије ни да је унаприједи. Тако Мијат каже жени: „Ја сам своју чашу допио, но шљегни у село и реци богобрату Бику, да сам докончао, пак га молим да ми додвори попа из Спича, и препоручи му да ми, за Светога Јована што је међу нама, не води духовника који зна дубоке књиге, да ми ту запрета и у божје име закучице наводи, као да сваки дан с Богом руча: но нека ми доведе попа од наравске, који је учан нашој сеоској невољи, а вик да свашто слуша и прашта”. Вук Дојчевић такође има муке с попом који чита из књиге да не смије вјенчати малољетну дјевојку Манду. „Слани га низ море да учи књигу, пак по злој срећи прегучио и донио дома врећу закучица. Боже те склони од презнатна попа!” Укратко, писац не сматра да народ мора да се прилагођава црквеним законима, већ да они буду усаглашени са народним животом. Од хришћанског морала остало је доста, али народни видокруг је увијек шири и ведрији од црквеног.

Умјесто да, према Библији, бог ствара човјека према своме облику, народ гради бога према свом друштвеном бићу, па су тако и свеци сашли међу смртнике и примили њихове особине.

У „Проклетом каму” се исмијава трговање свечаким моштима. Мртви Мијат, који је „разбијао сан которској госпоштини”, постао је, уз помоћ Враћенових перпера и Друшкове агитације, тенац који јури ноћу на крилатоме коњу, купа се у Маровој Води, купи магиње. „Нико не рече да га је видио ма стотина да су чули”, каже писац, добар психолог масе. Десио се тада у Будви један Улцињанин који се склонио у луку од зла времена и ту усидрио брод. Разговарајући с Друшком, пожалио се да сви

око њих „живе као бубрег у лоју; грну благо као лопатом, свака им пара роди десет, сто је пута годином праметну”, а њима „пуста у рукама лиња и бјежи ка да је скована од живог сребра”. Књиге староставне су им казале: тешко мјесту које нема свога свеца, но се туђу моли и завјетује. Три године обијају да негдје купе свеца „иако је трговина мимо икакве грешна и пријеварна. Негђе наћи свеца који још није почео да чуда гради, негђе напани на цијену за очи, а негђе ти донесу какву мрцину да је купиш крадимце под руку. Да је светац, би ли се пуштао красти (...) Не би гледали на цијену, ако смо и сиромаси”, каже Улцињанин, „тек да је цјелокуп, да мирише и да му ријеч код старијих ваља”. Разумије се да је Друшко искористио прилику да покуша да му утрапи мртвога Мијата, који је ископао око Војину. (Кад су раскопавали гроб, стркнута је испод мотике грабова љуска и засадила му се усред зенице!) И сад настаје погабање око мрца: да ли штити путнике, да ли има страно име („Волио бих да му није нашко име и да је био свештеник”, каже Улцињанин), је ли просијед, зна ли му се житије, је ли мученик, има ли кога жива од рода... Али од трговине није било ништа, јер се мртви Мијат већ био распао у гробу.

Овако опоре шале на рачун свечачких моштију нијесмо нигдје друго могли да нађемо. Иако је оштрица ироније усмјерена на трговце (Друшка и Улцињанина), она не мимоилази ни саме мошти, јер се открива и персифлира техника производње светаца-чудотвораца.

Сличне је интонације и оно, веома успјело причање Вука Дојчевића о даскалу који је пиперској баби подметнуо „неко младунче што наличи светоме Стевану”, умјесто „светога Николе зимњега”, „којему је сребрна брада до појаса и владичине златоткане одоре до црне земље, а по њима крсти и звијезде, као по ведру небу”. Иконописац се прво брани да свети Никола није могао одмах „остарати ни владичити”, а „да није момковао и бачио”, а са бабом се није погабао „у које ће га године писати, него само толико: да пође прилика у његово свето име. Нико од нас живијех”, каже даскал „није га гледао у очи, да зна каквога је зрака и облика, него га ми даскали својом грешном руком пишемо по казивању, и пренашамо му лик из стародревнијех икона; само на то пазимо — да изађе благообразан и да му је боја шеничног зрна. Но ко ће бабама угодити, што би нашле ману светоме Николи живоме, да почне опет земљу чепати? Кад омариним попушти мастило, рекну да је прилика оросила ил' проплакала, пак проричу чуда и знамења. Дрво пуца и шкрипи, кад није сијечна мјесеца посјечено, ни сушило се три зиме над ватром. А миро не цури из иконе, већ из свечевијех моштију! А што је мезгала та бабина старинска икона, то је стога што је дрво било труло и трешњево, пак му се јужином топила смола и циједио сок; а бабе преокренуле на своју руку: да је тобож прилика мироточна. Тијема баснама варају и маме село! На при-

мјер иду ћак у Скадар, да наточе тиквицу прокапине што се циједи низа седро или пишти из онијех старијех зидина, гдје људи причају да су бевери зазидали невјесту на чеду, да им се град тобож остани, пак залијевају прокапину родиљама сухијех или пресушенијех дојака, не би ли им се тобож млијeko навратило . . .”

Овдје се, очито, сликање икона и вјеровање у њихова чуда сврстава у сујевјерје и изједначује са вјеровањем да ће скадарске прокапине помоћи родиљама које не доје. Кроз даскала проговара позитивизам XIX вијека, који је Павлиновић осуђивао а Љубиша хвалио у меморандуму о православној цркви у Боки.

Кад је поп заставио даскалову причу и запријетио му да каже зашто је Стеванову икону приписао Николи, даскал прича о тешкоћама свога заната. Купио је за позајмљене паре, уз велику камату, материјал за иконе, па му роба стоји непродата. „Позлата тамни, липовина, гриња, боја лиња, а ја плаћам рукодавцу крваву камату, да ми вересија не погине”. Половина плати икону кад узме, а остали „дигну икону у причек до чља, до вуне”, а кад приспије рок да се плати, налазе јој мане: да пред њом стијењ прцка, да свијећа плаче а треба је обеселити, да за једну ноћ по срца оку чља . . . На крају, даскал је морао бабј дати правог светог Николу, јер то му је било лакше него да враћа новац. Не заборавимо ни то да је баба, прије поласка у куповину, ошишала двадесет оваца и удавила три челе да прода вуну и мед и купи икону. Наслов („Каква јећа, таква мећа”) такође говори за себе.

У „Краћи и прекраћи звона” брани се Рашко, који је најближи сусјед покраденом храму, па се чуди „хвала му и слава, овоме старцу светоме Јовану, чему се пушта плијенити, како лупежима не осуши руке до рамена, но паде на мене да га ја тобож чувам и стражим, који нијесам вриједан ни своју сиротињу пазити, а камо ли црквину”.

Све је ово, понављамо, у складу са оним меморандумом из јуна 1869. године у коме Љубиша каже:

„Красне умјетности већ се не питају побожношћу, а знање мрзи на оне институције које су изостале и које не кораче с њим сустопице”.

*
* *
*

Слога! Крупа и честа тема. Љубиша јој у прози прилази на три начина. Тамо гдје обрађује други мотив, он ће указати на потребу слоге или зло неслоге, чим му се укаже прилика, и то ће бити узгредна напомена, као одушак. Ако пак открије директан занимљив мотив око којег се може исплести радња, он ће га обрадити без обзира на то колико се пута понавља у реминисценцијама и народном предању. Трећи вид његовог хрвања с овом темом то је привидно трагање за таквим мотивом у прош-

лости, обрађивање актуелне тематике као историјског догађаја. Прошлост се не појављује само као надахнуће него и као маска. Већ је примијећено да Љубиши није циљ да исприча догађај — он жели да тиме нешто и каже. Стога је разумљиво да је сваки од ових набројаних облика указивања на слогу-неслогу начин испољавања његовог става према питањима свога доба, било да се тај став изражава кроз лутајући мотив, давно наговијештен или чак обрађен у књижевности, било да се изражава кроз уочљиво полемисање са савременицима. И ми већ ту увиђамо да не можемо посебно изучавати писца а посебно јавног радника, јер нам иначе није јасно на коју савремену појаву или личност он циља из неког привидно старог оружја.

Свој однос према проблему слоге и неслоге Љубиша је непосредно изразио у пјесми о боју на Вису — у њој италијански краљ каже војсковођама да ће Далмацију лако освојити, јер тамо „у неслози живе и раздору”. У „Скочибевојци”, кад је ријеч и о пропасти Херцеговине, пише: „Њешто брацка неслога међу Владиславом и Влатком (стара немоћ од које и данас болујемо), њешто неизвидане ране Штиљановића учине да Турци поробе сву Херцеговину до краја мора (1483)”. А шта значи слога, казује и поп Андоровић провидуру: „Ми смо ти таман проживјели откад се умирисмо са сусједом. Сад се људи мијешају и послују, земље се раде, оживјела трговина и промет, свако може на тору мирно спавати без пса, с уха на ухо”. А у „Проклетом каму” говори сам писац: „Знање и умјетност напредује гдје је мира и слоге, а тога код нас нема, но смо вазда на похарици. Њеко љушти, а њеко прљушти!” У „Горди”: „Једнокрвну браћу раздвојили себичњаци и славољупци, како неће од нас бити ништа до јадишта и пепелишта”. А у седмом „Причању Вука Дојчевића”: „Да му не би рођена брата, не паде камена на новога кнеза!” И у тридесет четвртог: „Боже те уклати вјерска рата, ту ти брат брату крв попије, мислећи да ће тако душу стећи и постати божјим угодником”. У доба опадања Венеције, венецијанској „господи омили таллагајити и уживати с миром оно што су им стари стекли, зато се опријатеље с Турчином да боље Србе и Хрвате гуле и гњече”.

Тако се као узрок наших невоља јавља домаћа неслога и туђинска слога.

Упадљиво је да Љубиша овај мотив обрађује чешће у каснијим радовима, па је четири причања Вука Дојчевића посветио њему. У двадесетом ријеч је о градњи цркве. Пола године препирали су се о мјесту, па су напосљетку препустили Дојчевићу да га он одабере. А кад је црква сазирана, сјетили су се да нијесу одредили коме ће је свецу намијенити. Кнез рече: Илији промовнику „јер смо селом на износиту, пак се врх нас прегоне вјетрови, вилењаци и вједогоње, а тријес ваља зграде и борја; тако ћемо га нагнати да чува своју кућу, а уз њу да уклати с нашијех

муње и стријеле". Други — светом Николи путнику „да би проводио момчад шестанску у гућ свијет". Трећи — светоме Борџији „који коња јаше, а копље носи, нека брани шестанску границу од Турака и Млечића". Четврти — светоме Петру који чува рајске кључеве. Пети — светоме Сави, Србу и земљаку, јер остали свечеве имају доста посла да се брину својим братством, пак се немају кад обзирати на туђицу, кад се моли итд. — само се небо дијели према земаљским међама. Најзад се потргну и ножеви („сину триста ножева, а од вике и треске одјекују брда и долине"), а владика се смути, узјаше парипа и побјегне пут Вира. Дојчевић предложи да цркву намијене Свим Светим, али и то одбише јер „на све свеце долазе сваке године" Петрови поклади, „тер је та дан свакоме свјетковина дома". И Вук побјеже. А треће године навали тифус, па цркву, према једном приказану у сну, посвете Врачевима, Козми и Дамјану, који враче и лијече а мита не примају. Оваје је, осим живости сукоба и мудро срочених разлога за и против, примјетан онај посебни тип хумора којим је зачињена свака Љубишина прича о свецима, а о коме треба посебно говорити.

У XXVI причању неслога је ушла и међу манастирске зидине, око старјешинства и кључева. Дојчевић каже да се попови друже а не знаду се, живе а не љубе се, мру — а не жале се.

Задња три причања објављена су последије Љубишине смрти. О садржају XXXV (пријатељство, вјерске препирке и погодба Грка и Жида) већ је било ријечи. Наредно, претпоследње причање (XXXVI) за нас је особито занимљиво, јер се у њему крије један намјерни анахронизам. Забиљежено је да се овдје расправља о српско-хрватском спору, али још није објављена ни једна подробнија анализа причања, која би открила конце и изворе фабуле.

Намјерност анахронизма је очита, јер већ у другој реченици Љубиша прецизира да се радња дешава „годишта 1441" на једном млетачком ратном броду који је купио „дужду момчад у мрнаре". Пун новака покупљених „са Сењске ријеке до краја Паштровића", брод је окренуо „право пут Млетака", а момци, у беспослици, на тихом мору „воде свакојаче разговоре" док „у пожње загусти и један другоме чепрље" (нокте)" до зубâ дождене". „Скочих ја међу њима", прича Дојчевић, „да видим која им је добра срећа, кад ли се они прегоне о имену и језику, да ти се стужи што си лани изио". Главни супарници су „један с ону страну Неретве" и „један наш". Онај „с ону страну Неретве" каже:

„Мени је поп причао да на свијету нема Срба ни српскога језика, но да смо сви што живимо међу Савом и Шаром, међу Дунавом и Сињијем Морем овјејани Хрвати..."

Чије су ово идеје? Анте Старчевића, Еугена Кватерника и попа Павлиновића. Старчевић је писао да у Србији живи цвијет хрватског народа, итд. Кватерник је такође прецизан. Он пише

Павлиновићу 22. VI 1869: „Па ћете видјети да не од Драве до мора, него од салцбург-тирол. алпах до Косова и Албаније вијати ће се доскора застава чисте, неоскверњене Херватске!”¹⁰

Шта даље каже „један с ону страну Неретве?”

„Калуђери хркачи” — вели он — „пронашли име Срб, и надјели га онима што иза Косова падоше под турски јарам, може бит’ баш стога што су се под шибакком чешали; а то су залуду овјејани Хрвати, који су се лавски хрвали, а сад се туђе и личе; но ће доћи вријеме да ће сви, хоћу-нећу, у нашу торину!”

Кога ово сада цитира Дојчевић? Опет Старчевића.

Шта на све ово одговара „морнар” с ове стране Неретве? Његове су идеје исто такве. Он не остаје „дужан ниједне, но му сваку преби кâ кораћем.

— Нема — рече — Хрвата нигдје под небеском капом, осим неки остаци по далматинскијем отоцима, гдје су се збили од турскога страха и навале као риба у врши (. . .) У пјесмама, причама, загонеткама, што, да све на једно скупиш, не би ово брода примило, нема гласа ни трага о каквој Хрваштини (. . .), нег’ је све то изнители и нанизала српска глава. Срби су (а да ко?) створили народну мудрост, да је такве нема никакав други народ на бијелој свијету, а грудима обуставили некрст, да не проломи к западу, и омеђашили га потоцима крви и бреговима кочурина”.

Јасно је да овдје Љубиша мисли на Карацићеве збирке народних пјесама, прича и загонетака. Очигледност те чињенице такође служи као упут читаоцу да радњу пребази из XV у XIX вијек.

Први став овога „морнара” скоро дословно је преписан од Карацића који је у „Ковчежићу” 1849. писао о историји, језику и обичајима „Срба сва три закона”. 1861. обновљена је полемика око овог његовог списка и тврђе да су само Чакавци потомци Порфиригенетових Хрвата. Шулек је, писао је Карацић, доказивао да су Чакавци „у Далмацији и по њезину приморју и отоцима били још прије него су се Хрвати у ове крајеве доселили”. Протумачивши овако Шулека, он каже:

„Али ја нећу сасвијем овако да кобим Хрвате, као што их кобе њихови родољупци, него и сад мислим да су се стари Хрвати у језику разликовали мало од Срба, и да су данашњи Чакавци прави њихови остаци или потомци, и да се по правди само они могу назвати Хрватима”. Из овога основног става изилазе и сви остали. Зато је Вук цијело народно стваралаштво које је било гдје скупио, назвао српским и истакао то на корицама својих издања.

Износећи своје „најјаче аргументе”, Љубишини „морнари” у XV вијеку дословно цитирају најопречније српске и хрватске тезе из XIX вијека. Писцу је свакако било стало да се то уочи.

Какав став он заузима према тој, у његово вријеме веома актуелној полемици? Прво, он поступа поштено, и свакоме даје најјаче доказе, као што то чини и у причању Вука Дојчевића

о Кучима и Арбанасима („Нешто нешта изјело, па од нешта нешто остало“). Друго, он унапријед обезврјеђује свабу, јер се „они прегоне о имену и језику да ти се стужи што си лани изио“. Треће, он указује на чињеницу да су оба та имена упрожена, не од Срба и Хрвата, већ од стране освајача, а то је у Дојчевићевом причању из 1441. године — Венеција. Ноштромо, „чоек надуте нарави, а на наш народ киван“, виче на заваћене „мрнарe“:

„Ако не умукнете, сад ћу по вама конопом. Нема имена мрнару на дуждеву броду, но се свак зове *по броју* што му је над рачем записан!“

У том тренутку, да би спасио морнаре од казне, наступа Дојчевић с низом проширених поређења. Прво о двојници рибара, једном „нашем“ и једном „бодулу“, који су се у малој лађи препирали о *мјесецу* и *мисецу*, *звиздама* и *звијездама*, па их забит окувао. Затим о Конављанину који је носио своје господару везане кокоте који су се међусобно кљували тако, да су се окрвавили, избили један другоме очи и просули мозгове. Дојчевић то тумачи тешким положајем у ком су се нашли — да није „кмет кокоте стезао, не би се они кљували и један другоме мозгове просули, него живјели мирно и спокојно у братској слози и јату“. „Долазио — прича даље Дојчевић — недјељом у манастир Косијерево неки прохнули старац, да се Богу моли, и то вазда у пожње, кад се већ народ на пољани скупио и пред црквом по гробљу засио да чека док уљегне летурђија. Кад би старац приступио к цркви, прекрстио се и црквене вратнице пољубио, викнуо би из свега гласа: „Добро јутро вама мртвијема, а на јаде јутрошње јутро вама живијема!“

Како се расплиће ово причање? Долази вођа и пита ко је крив свађи, да га казни, а Дојчевић каже:

„Овдје теби нема кривца, но су сви измучили од тебе пиће! Док се они међу се драже и свађају, не бој се броду, здрава ћеш га у Млетке довести. Док се вукови кољу, чобани мирују!“

Пошто је већ постало јасно да је ријеч о XIX а не о XV вијеку, лако је погодити и да се не ради о млетачком, већ о симболичком аустријском броду. Док се Срби и Хрвати кољу, Аустрија мирује! Знајући да Аустрија потхрањује ову свабу, јер је једино њој корисна, Љубиша настоји да је ублажи или отклони — у писмима, говорима, чланцима, стиховима и приповијеткама.

*
* *
*

Упадљиво је да Љубиша у својој прози, посебно у причањима Вука Дојчевића, често помиње Зетску бановину, а у напоменама уз XVI причање даје и њене границе на почетку XV вијека. Осим назива Зетска бановина, он употребљава и друге: Превала (Превалис), Барска држава и Иванбеговина.

Међу претендентима на наслѣдство од „думирућег” османлијског царства у другој половини прошлог вијека било је и оних који су тражили туђе и оних који су чекали да им се поврати њихово. Ако је било спорова око подјеле Босне и Херцеговине, сматрало се углавном да је логичан правац територијалног проширења Црне Горе — Иванбеговина. То је покушао да оствари Његош. Он је, вели Љубиша, „Љубио прекомјерно славенски род уопће, а своју домовину хтјео је повратити у старинске предјеле Иванбеговине”. На истом мјесту Љубиша се дотиче и неколико других питања: „Обатањено књижество наше веома му је на срцу лежало, он је мислио о тому како би се свуда „одпрли просвјете храмови”, како би хиљадама неучених Славенах зора знања и доброг стања осванула, како би се сравниле међусобне распре које јединородну браћу дијеле”.

И зар се не чини да је Љубиша преузео одједном неколико завјета од свога великог земљака: свијест о значају храмова просвјете, свитања зоре знања и доброг стања за хиљаде Словена, о значају братске слоге, о повратку некад изгубљених градова и равница, — обнови Иванбеговине? Самим тим он ово питање преноси из литературе у практички политички живот, јер те градове и равнице, о којима Љубиша говори у здравици на оснивању ЈАЗУ 1867, није држала само Турска већ и Аустрија! Границе Иванбеговине, односно Зетске бановине, Љубиша приказује овако: „Почетком XV стољећа зетска бановина имала је простора 315 њемачких миља. Пружала се с југа до увора ријеке Дрине све обалом морском до Росâ у залијеву которскоме, пак отоле на запад преко воде на Морињ у затону рисанскому, пак косом планина преко Убала, Цуца и Грахова до Никшића, а отоле пут сјевера преко Дробњака на Пријепоље, пак дугом камивалом Јавор-планине до брда Рашке на граници Старосрбије пут истока, пак ријеком Ибар низдо до Дукрабина арбанашкога гдје извире Дрин, пак узањ док у море увре”. Љубиша даље набраја највише планине, ријеке, језера, градове и вароши. Од градова на мору Зетској бановини су припадали Бар и Улцињ, док су Котор и Будва и општине Перашка и Паштровска уживале самоуправу. За нас овдје није битно одакле су ове границе преписане и да ли су биле тачне (то је тешко и установити, јер су се често мијењале), већ првенствено — колико се претензије на обнову бановине односе на Турску и на Аустрију.

Још 1870. у „Боки” Љубиша пише:

„Бока је старином припадала Бановини Зецкој те су неки звали Превалом”. Исто, дакле, као у напомени уз XII причање, гдје се израз Превала тумачи са „Зеца бановина, *Превалис*”.

Ова идентификација старе дукљанске државе и Зете могла се наћи у „Грлици”, у „Краткој историји Црне Горе” Петра I. „Провинција Зета — пише у тој историји — у стара времена зваше се Превала (...) Ова се провинција на двије части дијелаше, то јест на Горњу и Доњу Зету (...) Под именом Горње

Зете састојаше се у то вријеме и Црна Гора. Оне су (Горња и Доња Зета — п. н.) свагда нераздвојно имале своје владатеље банове, како пређе српскијех царих од Немањића дома, тако и по пресјеченију те царске фамилије (...) остале бјеху под владом својијех кнежевах од Балшића порода.”

Изгледа да је Љубиша, за вријеме честих долазака иа Цетиње, прегледао старе рукописе, јер се инспирише подацима из хрисовуља Ивана Црнојевића и Цетињског летописа (објављеног тек 1962). Он такође наводи и Андрију Змајевића, кад помиње Дукљу и Диоклецијана, а Змајевићев „Црквени летопис” није никада штампан. У хрисовуљи могао је наћи податак о планини Коњско коју су средином XVIII вијека хришћани и муслимани из Љешанске нахије дали у закуп владци Сави, а на исти хрисовуљ позивају се и Хумци у спору с цетињским манастиром 1638. године. XVII причање Вука Дојчевића почиње овако: „Бјаше комска црква даровала Светој Госпођи на Цетиње једно пољице од ље триста рала земље, којегга стога и зову Комскијем пољем”, а једно од лица каже потом: „Оно се није од прије никад звало Комско но Коњско, јер су по њему пландовали коњи владике превлачкога”. То лице, Приморац који брани право на испашу и тражи ослобођење од травнине каже и ово: „Ми смо се Приморци станили на овој земљи кад и ви загорци, сви дошли с једне матице; помијешани су нам језик, вјера, обичај и крв, што се не дијеле; а привикли овој гори и води, да се животином хранимо, а граница да нам је заједно, како би је боље бранили од Турака и Млечића, да не потпанемо гуђици под данак”. Тако се, уз историјски континуитет нуди и етничка јединственост народа у горњој и доњој земљи, односно Приморју и Загорју. У Љубише се ребају разна али и веома слична објашњења зашто су границе међу тим народом тако неприродно просјечене. У „Шћепану Малом” се на почетку напомиње да Венеција „митом и пријеваром окрну Црној Гори” општине маинску, поборску и брајићку. И даље: „Да су Млеци били у то доба снажни као за вријеме пропасти српскога царства и грчкога, шћаху без сумње употријебити Шћепана на своје сврхе, као што су знали преластити Балшића да им преда зецку бановину, и као што су се осватили с Црнојевићима тек да боље притврде своје господарство над зецким приморјем од Леша до Новог (...) Шћепан опреми свога поклисара откуда је дошао, и рече му да поздрави господу млетачку и да им открито каже да нема мира док му не пошљу кључеве градова Будве, Бара, Драча и Улицња, које су пријеваром отели Балшићима, пак три предали Отмановићу”. Писац ни даље не може да напусти ову тему па притврђује: „Рекосмо негдаје наприједа да су Млеци лукавством окрнули три општине Црној Гори”. Па објашњава како се то десило. Прото Аврамовић, као у народној пјесми, говори о Црној Гори с мора на Морачу. У закључку Љубиша оцјењује Шћепана:

„Да се није рањивао и да је био бољег здравља, чисто би био Црну Гору уредио и зар обновио стару кнежевску власт”.

У „Кањошћу” овај круг мисли такође се не напушта. Поморски војвода Бембо преварио је и премамио Паштровиће да се 1423. „својевољно метну под закриље крилатога лава Светог Марка, да их тобож Турчин не опржи”, обећавши и потврдивши писмено да ће поштовати старе паштровске повластице. „Не питај ме како је Венеција своју ријеч одржала (. . .) Паде Србија, паде Босна, а сад ће који час Арбанија! Српска влада и госпоштина бјеже на земљу мађарску и сиротиња оста под јармом. Паде зецка бановина, а народ прибјеже у те планине. Па ко да нам поможе кад то море ошапе турски броди? Не могу нам чути Срби смрти ни живота за годину, а камо ли да нам помогну”. Поп Андоровић тумачи да је Црна Гора добила име по Црнојевићима, по чему би се изједначили географски термини Зетске бановине и Црне Горе. А Мирчета тврди, на основу књига и „крусовуља”, да Иван-бег није побијао границу „међу султаном и дуждем, но су је закинули бан и провидур, пошто је Балша зећанин предао дужду млетачкому своје приморје, да му Бог мртву опрости!” У „Проклетом каму” Друшко прича Враћену: „Откад владика диже са столом с Превлаке а сједе на Врањини усред Блата, сваки дан се договара и дописива с братством превлачкијем, и већ се по пуку јавно збори: црн му образ био, Иван-бегу, што не откупи Грбаљ, јали га не прими”. А Бескућа преводи игуманове ријечи провидуру: „Игуман каже, да је Млечић отео ове краје лукавством, пак да су калуђери дужни отворати очи слијепу пуку и учити га да му је ред господарити, а не робовати!”

У наведеним реченицама уочавамо двије опсесивне идеје: лукавство којим су окрњене границе Црне Горе и слабост домаће властеле која се преварила или полакомила. „Издајство је упропастило многе народе и могуће, завист им брани да се разберу и расвијесте, очајање довело их до тога да забораве прошлост, да се брукају са садашњошћу, да гледају равнодушно на будућност! Мач Арханђелов приуговљава народе празнику мира, паски васкрсења! — Данас жњеш што си јуче посјејао, а приправљаш хљебац за сјутра! Тешко ономе који не сјеје, ни жње ни приправља, за таквога није будућност, он је осућен а за довијека плачу и шкргутају зубова!”

Пријекор је упућен и Балшићима и Црнојевићима, али и оним савременицима који не припремају „хљебац за сјутра”.

У „Краћи и прекраћи звона” подсјећа нас писац како је на пазарима пред Котором, на Виру, пред Будвом и на Ријечи Црнојевића разгласена награда за онога ко ће просочити крадљивца звона. Ти пазари нијесу тада били у истој држави, али народ их је сматрао својим, јер се природна економска цјелина не може пресећи границом. И сам провидур у „Проклетом каму” увиђа да калуђери држе кључ Боке „с Верига на Бигову” и да су Млечићи ту гости, „а незванијема гостима мјесто за вратима”. На

ову идеју он је могао доћи и посматрајући барјаке с крстом за вријеме црквене свечаности осмог новембра: „Првијенчио је као домаћин михољски баријак с крстом, а врх њега позаљена јабучка, пак за њим у поребе сустопице један поједан: грбаљски, рисански, новски, катунски, паштровски и црмнички . . .”

До херцеговачког устанка Љубиша брине првенствено о праву Црне Горе на море. У „Причањима Вука Дојчевића”, започетим 1876, писац се окреће и на исток. Он који је толико широк и толерантан према народима, иронично се односи само према Арбанасима (у Млецима он иронише племство.) Већ у „Проклетом каму” имамо ону духовиту сцену са куповином свеца. Неоспорно је да Клименти нијесу плаћали порез Ивану Црнојевићу, јер је Медун пао прије 1455. године. Али Љубиши је стало да радњу својих прича смјести не само у предјеле око Жабљака и Језера, већ и даље, у Дробњаке, у Клименте, јер тиме доказује подручје простирања власти Ивана Црнојевића. Није овдје наодмет поменути да су Петровићи сматрали себе насљедницима Црнојевића и да су се и почетком XX вијека својатали с пећким Мамутбеговићима, који су према предању били помуслимањени потомци Црнојевића. Утврђено је да су два Црнојевића у XVI вијеку били спахије у том крају. Љубиша је свакако комбиновао податке из хрисовуља и предања, а није без утицаја на њега ни политика књаза Николе, јер читава она географија из XV вијека усклађена је с ондашњим тежњама црногорске државе.

Да су „Причања Вука Дојчевића” завршена, могли би се на основу цјелине (од стотину згода) доносити поузданији закључци о томе шта значи помињани књижевни земљопис, шта приче о границама у освит слободе послје трогодишњег рата против Турске. Овако, пред нама је торзо, али и тај торзо ипак показује да се донекле реконструисане а донекле измишљене границе Зетске бановине у Љубишиној прози, посебно у причањима, подударују с претензијама књаза Николе. „Причања” су издашно рекламирана у „Гласу Црногорца” не само зато што је њихов издавач Виловски био његов стални дописник из Беча, већ и због тога што је обнова Иванбеговине, тако упорно заступана у њима, одговарала цетињској политици. И неће бити да је Симо Поповић одлазио у Боку да агитује за избор Љубише 1876. године зато што је на Цетињу сједио Љубишин рођак Висарион, или што га је потплатио сам Љубиша, како су писали противници, већ зато што је књаз у њему видео писца јасних патриотских схватања. Све што је Љубиша као писац радио, одговарало је интересима ондашње Црне Горе. Сва три вида и три функције историје у Љубишиној прози своде се на исто: на доказивање посебности приморских општина, које су уживале повластице под свим владарима, али су ипак припадале природном залеђу, од којег су одвојене преваром или предајом.

Љубишин земљак Љуба Јовановић казао је у предговору другој књизи „Причања Вука Дојчевића” многе тачне мисли о Љубиши, али су му то одбили на земљачку слабост. А он у ствари антиципира оно што је закључио Бүторац: да су Бокелји и Венецију сматрали више заштитницом него господарем, па су и живјели под њом самостално и обнављали и преписивали, кад год је затребало, листине о старим повластицама, у чију се аутентичност још не може ни поуздати ни посумњати. Углавном, они су успјели да се тим покровитељством унапријед обезбиједо од турске окупације. Зато је њихов живот под Аустријом протекао у истим настојањима да се што мање вежу за власт, а да истовремено од ње, као туђе, извукну што више.

„Они нису у време Љубишино”, пише Јовановић „ни за грађанске распре ни за кривичне преступе тражили заштите у аустријских власти; тако то иде често од најситнијих дугова па све до кривичних вражда које броје по десетину глава и с једне и с друге закрвљене стране. Све се то расправљало а да се не тражи учешће власти: нико није власти ишао да тужи за убијенога брата и да гледа како ће крвника бацити у тамницу. Према свему томе било је потребно да имају нешто што ће им заменити државну власт, њену правду и управу, па им је ту замену и давао старински племенски живот својим уредбама. Ту су најпре угледни људи, као старешине народне, који се јављају као „умирници” или „суђе”, како их Љубиша зове. То су „добри људи”, изабрани да расправљају несугласице, ради (због — п. н.) којих би се могла изродити завада, или да измире распру, ако је већ настала. Таквих слика пуне су Љубишине „Приповијести” и ова „Причања”.

И Љубиша је био један од таквих народних старешина и судија; он је, како сам каже, мирио многе вражде међу закрвљеним племенима, селима и породицама, „хвата вјере и примирје, и тако одалечивао крвну освету која је тад једнако кужила оне јуначне и поносне људе”. Тако је сам народ свршавао и крупне и ситне послове, које иначе државне власти врше, и Љубиша му је у том дистанцирању од туђе власти помагао и као човјек и као писац.

